

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

מותאם ל **כיתה י'**

משך **90 דקות**

מיקום בתכנית **שיעור 2 + 3, יחידת לימוד שנייה בשלב הגילוי לאחר יחידת הפתיחה**

90 דקות (עדיפות לשני שיעורים רצופים)

מטרות היחידה

- יכירו את המושגים: הסכם סייקס-פיקו, קו דוביל, שיטת המנדטים
- יבינו כיצד נקבעים גבולות בין מדינות ושגבול הוא משהו דינמי, תוצר של תהליכים ושיקולים גאוגרפיים ומדיניים.

עזרים נדרשים

- מפה אילמת של אצבע הגליל/ מפה מתוך הערכה
- מקרן
- אפשרות טלפונים / מחשבים (לעבודה עם AI)

מטרת היחידה

עיסוק בשאלה המרכזית: איך ולמה נקבע הגבול הצפוני של מדינת ישראל כפי שהוא נראה היום?

השיעורים ביחידה זו מניחים את הבסיס להבנת:

- הקשר בין גיאוגרפיה, משאבים והתיישבות
- תהליכים היסטוריים ודיפלומטיים בעיצוב גבולות

שיעור 1 · 45 דקות

חלק א': פתיחה – "למה יש אצבע?" · 10 ד'

פתיחה (דיון כיתתי)

כתבו על הלוח: "אצבע הגליל"

שאלה לכיתה:

- למה לדעתכם זה השם שניתן לחלק בו אנחנו גרים? (למה המדינה נראית כאילו שלחו "אצבע" צפונה?)
- מדוע הגבול הצפוני של ישראל שונה מגבולות אחרים ואינו ישר?

אין תשובה נכונה בשלב זה – המטרה היא לעורר סקרנות.

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

פעילות מפה אילמת

אפשרות לשימוש בערכה הכיתית או האישית.

חלקו לתלמידים מפה אילמת ובקשו מהם לסמן:

- מטולה
- כפר גלעדי
- קרית שמונה
- תל-חי
- משגב עם
- מרגליות

שאלה לכיתה:

- מה משותף למיקום של כל היישובים?

כיווני תשובה:

- נקודה צפונית מאוד
- מבודדים
- קרובים לגבול

סיכום ביניים:

אנשים הגיעו לאזור אצבע הגליל לפני יותר ממאה שנה, ובחרו להתיישב בצורות התיישבות שונות (עוד נרחיב על כך בהמשך השיעורים), ומעניין לבחון איזו השפעה אם בכלל הייתה למקומות התיישבות האלו על קביעת הגבול בסופו של דבר.

חלק ב': הרקע ההיסטורי והדיפלומטי · 30 דקות

משחק התאמה "מפה- כותרת" (15 דקות)

- חלקו את הכיתה ל- 8 קבוצות או בקשו שמונה מתנדבים.ות

- כל קבוצה/ מתנדב- מקבלים כרטיסיה עם כותרת או מפה המשימה שלהם להתחלק לזוגות כך שתהיה התאמה בין המפה לכותרת, וגם לעמוד/ לסדר את כל הזוגות ברצף כרונולוגי.

כרטיסיות כותרות ומפות: <https://canva.link/nhsgva6b6uomzid>

(אפשרות 2- תחרות בין שתי קבוצות)

הסבר קצר על כל שלב (15 דקות)

כשאתם עוברים על הכרטיסיות מפות ומראים במצגת את התרחשות הדברים- אמרו כמה מילים על המפה והאירוע שהשפיע על עיצוב הגבול.

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

- נפילת האימפריה העות'מאנית- עד תחילת המאה ה-20 שלטה האימפריה העות'מאנית ברוב אזורי המזרח התיכון, כולל ארץ ישראל. האימפריה נחלשה כבר במהלך המאה ה-19 ועוד יותר במהלך מלחמת העולם הראשונה (1914–1918), ובסיומה קרסה. כתוצאה מכך נוצר מצב שבו באזורים רבים, שהיו בעבר תחת שלטון אחד, הסתיים שלטון שפעל בהם מאות שנים ונפתחה השאלה מי יירש את מקומו – מה שפתח פתח למעצמות אירופה, שכבשו את השטחים העות'מאניים, להחליט על עתידם.

מפת א"י בזמן שלטון האימפריה העות'מאנית: <https://historynet.cet.ac.il/pages/item.asp?item=9538&rel=1>

- מאבק בין בריטניה לצרפת- לאחר המלחמה, חבר הלאומים העניק לבריטניה ולצרפת שליטה זמנית באזורים שונים במזרח התיכון במסגרת "שיטת המנדטים". בריטניה קיבלה את ארץ ישראל, עיראק והשפעה גם על מצרים וצרפת קיבלה את סוריה ולבנון. למרות שמדובר היה בשליטה "זמנית", שהוגדרה כשלב ביניים שבמסגרתו תוכשר האוכלוסיה המקומית לשלוט בעצמה על השטח, בפועל המעצמות קבעו גבולות לפי האינטרסים שלהן, ולא תמיד לפי המציאות בשטח או רצון האוכלוסייה המקומית: <https://school.kotar.cet.ac.il/kotarapp/index/Chapter.aspx?nBookID=40827664&nTocEntryID=41101263>
- הסכם סייקס-פיקו (<https://www.lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=17718>) - כבר במהלך מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1916, חתמו בריטניה וצרפת על הסכם סודי – הסכם סייקס – פיקו (מייקל סייקס מאנגליה ושארל פרנסואה ג'ורג' פיקו מצרפת) – שבו חילקו ביניהן את אזורי השליטה העתידיים במזרח התיכון. לפי ההסכם, אזור אצבע הגליל היה אמור להיות בתחום ההשפעה הצרפתי. כלומר, לפי התכנון הראשוני – האזור הזה כלל לא היה אמור להיות חלק מארץ ישראל שבשליטה בריטית. בפועל התעורר מאבק בין כוחות ערביים בלבנון, סוריה ובגליל לבין הצרפתים על השליטה במרחב. הערבים היו מעוניינים שהבריטים יעמדו בהתחייבות אחרת שהעניקו למשפחה ההאשמית ויקימו ממלכה ערבית גדולה שבירתה דמשק.
- קו דוביל- (Deauville Line) נקרא על שם המפגש שנערך באתר הנופש הצרפתי בספטמבר 1919 בין לואי ג'ורג' לקלמנסו, והוא ייצג פשרה דיפלומטית שקבעה את נסיגת הבריטים, שצבאם כבש את הארץ מידי העות'מאניים ושלט בה, לקו זמני עד לגיבוש הסכמה מדויקת על הגבול הסופי. הקו הישר שורטט מאזור ראש הנקרה של ימינו במערב ועד לאזור בואזיה (צפונית לאיילת השחר) בעמק החולה. בסופו של דבר בעקבות ההסדרים בשטח הצבא הבריטי שלט מהשלב הזה רק עד הכפר הערבי בוזייה שהיה סמוך לצומת הגומא של ימינו.

חשוב להבחין בין עיצוב הגבול המקורי לבין משטר החירום הביטחוני שהוטל מאוחר יותר: הגבול נותר יחסית פתוח עד המרד הערבי (1938) ונסגר סופית עם נפילת צרפת והקמת משטר וישי ביוני 1940. מאוגוסט 1940 ועד אוגוסט 1941 הוכרז האזור שמצפון לראש פינה כ"אזור מוגן", והתנועה בו הותנתה בהצגת אישורי כניסה מיוחדים בבית המכס בראש פינה. "אישור ירוק" ניתן לתושבי האזור הקבועים, בעוד ש"אישור כתום" ניתן לשהות ארעית, כאשר חלק מהאישורים הונפקו בכפר חלסה (קריית שמונה כיום).

חשוב לשמור על הסבר תמציתי, אלא אם יש אפשרות להוסיף שיעורים ואז ניתן להרחיב.

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

חלק ג': סיכום שיעור · 5 דקות

כל אחד ישתף משהו אחד חדש שהוא למד-

אפשרות 1: סבב שיתוף בכיתה

אפשרות 2: שיתוף בקבוצת הוואטצאפ הכיתתית

אפשרות 3: כתיבה בפאדלט כיתתי

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

שיעור 2 · 45 דקות

חלק א': פתיחה- חיבור לשיעור הקודם- דיון כיתתי · 15 דקות

אם השיעורים לא ברצף, אז כדאי לתלות את הכרטיסיות של המפות והכותרות/ להזכיר בקצרה עם המצגת מה היה בשיעור הקודם.

שלב א'

שאלות קצרות שמכניסות את כולם לשיח:

- מה בעצם קבע את הגבול יותר – החלטות מדיניות או המציאות בשטח?
- אילו גורמים ראינו שהשפיעו על הגבול? (רשימה על הלוח)
- האם הגבול היה "בלתי נמנע" או שיכול היה להיראות אחרת לגמרי?

אפשרות לגיוון: לכתוב על הלוח שני טורים ולמלא את מה שעולה בדיון מתשובות התלמידים: "החלטות" | "מציאות בשטח"

שלב ב'

שאלות העמקה:

- גבול "טבעי" או "מלאכותי"?
- האם לדעתכם הגבול בצפון הוא גבול טבעי או מלאכותי?
- מה בכלל הופך גבול ל"טבעי"?
- מי אמור להחליט?
- מי לדעתכם צריך לקבוע גבולות: - מדינות חזקות, - אנשים שחיים בשטח, - ארגונים בינלאומיים?
- מה היתרונות והחסרונות של כל אפשרות?
- אם הייתם מקבלי ההחלטות בשנת 1920 – האם הייתם משאירים את אצבע הגליל מחוץ לארץ ישראל? למה?
- חיבור להווה
- האם לדעתכם גבולות היום נקבעים בצורה שונה או דומה למה שקרה אז?
- תנו דוגמה מהעולם (אם מכירים)
- גבול וזהות
- איך לדעתכם הרגישו האנשים שחיו באזור כשלא היה ברור לאיזה מדינה הם שייכים?
- מה זה עושה לזהות של אדם?

מידע היסטורי מעניין- שטח עמק החולה הוסיף להיות חלק מהמנדט הבריטי עד 1924. במפקד שהבריטים עורכים בארץ – תושבי מטולה או כפר גלעדי לא משתתפים והם נחשבים לאזרחים של המנדט הצרפתי בלבנון. רק ב-1923-1924 משרטטים נציגים של המעצמות את הגבול הלכה למעשה והעמק נכנס סופית לשטח השליטה הבריטי.

שאלה מסכמת:

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

"אם היינו מזיזים את הגבול כמה קילומטרים צפונה או דרומה – איך זה היה משנה את החיים כאן היום?"

חלק ב': מים כגורם מכריע בעיצוב הגבולות · 25 דקות

שאלת פתיחה (מתקשר גם לדיון שפותח את השיעור):

"אם הייתם צריכים להקים מדינה חדשה – מה הייתם מעדיפים שיהיה בתוך הגבולות שלכם?"

- עוד שטח אדמה

- מקורות מים

בקשו מהתלמידים להצביע ולאחר שמתקבלת המפה הכיתתית בקשו מהם להסביר את הבחירה שלהם (אספו מספר תשובות)

חשוב לא להיות שיפוטניים, כל תשובה רלוונטית המטרה לאסוף נקודות מבט ולא להגיע להכרעה.

מדוע המים כל כך חשובים?

קווי הגבול הצפוניים של ארץ ישראל עם המנדט הצרפתי בסוריה ולבנון נקבעו במשא ומתן בין בריטניה לצרפת "אצבע הגליל" לא ניתנה לארץ ישראל (למנדט הבריטי) הודות לטרומפלדור ולאירועי תל חי, או ליישובים היהודים המעטים שנמצאו בשטח אלא בשל הגישה שקבעה כי The holy river Jordan is the River of the Holy Land, ולכן חייב כל נהר הירדן לזרום בתחומי הארץ. הנימוק התנכ"י 'מדן עד באר שבע' נועד לשמש בסיס לשיקול המרכזי: הצורך במים להשקיה עבור החקלאות בגליל ולאספקה אפשרית של מים למפעל החשמל שהיה עתיד לקום בצפון הארץ. התרומה של ההתיישבות לקביעת הגבול בשלב הזה הייתה משנית, מלבד נקודה אחת. מרגע שהחליטו להכליל את עמק החולה בשטח המנדט הבריטי, העובדה שמטולה ישבה על 'הציפורן' של אצבע הגליל, הביאה למתיחת הגבול צפונה. קו הגבול במטולה נמצא סמוך ומצפון לבתיו האחרונים של היישוב. זה למעשה המקרה היחיד בתולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל שהתיישבות יהודים הסיטה בכמה ק"מ את מיקום קו הגבול. עם זאת, חלק מאדמות מטולה נותרו בשטח לבנון (הצרפתית).

(על בסיס מחקרו של פרופ' גדעון ביגר)

הציגו את הקטע המבוסס על קטע מספרו של פרופ' גדעון ביגר, ובקשו מהם להוציא את המפה (מהערכה) ולעשות רשימה של כל מקורות המים שנכללים בגבול הצפוני בשטח של אצבע הגליל.

- אפשרי להכין רשימה משותפת על הלוח- ולבקש מהם לסמן אילו מקורות מים לא היו אם קו הגבול על פי הסכמי סייקס פיקו.

הפקת משמעות-עבודה עם AI, בינה מלאכותית

אפשרות לעבודה בקבוצות (3-4 תלמידים) או ביחידים

בקשו מהתלמידים להיכנס ל-ChatGPT / Gemini ולכתוב את הפרומט הבא:

השווה בין שני מצבים: מצב א' – הגבול הצפוני של ישראל נקבע בלי להתחשב במקורות מים מצב ב' – הגבול נקבע כך שמקורות המים בתוך המדינה

כתוב 3 הבדלים מרכזיים בין המצבים (חקלאות, ביטחון, חיים של תושבים).

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

כל קבוצה בוחרת: איזה הבדל הוא הכי חשוב לדעתם וכותבת במשפט אחד- למה זה ההבדל הכי משמעותי?

עורכים סבב מהיר בו כל קבוצה משתפת את ההבדל הכי משמעותי בעינייה ואת ההסבר. אם זו עבודה עצמאית הזמינו שניים שלושה תלמידים לשתף. (ניתן גם לשתף בפאדלט או פלטפורמה שיתופית אחרת).

שאלה למחשבה... (אם יש זמן ניתן לפתוח לדיון בכיתה)

"אם המים כל כך חשובים – למה הליטני לא נכנס לישראל?"

נקודות מפתח לניהול הדיון (לשימוש המורה)

1. ההתנגשות בין שאיפות ציוניות לאינטרסים קולוניאליים

- העמדה הציונית (התוויית ליד ג'ורג'): התנועה הציונית לחצה לכלול את הליטני ואת מקורות הירדן (כולל הבניאס והחצבני) מתוך תפיסה כלכלית-חקלאית ש"בלי מים אין תקומה למולדת".
- האינטרס הצרפתי המנצח: צרפת, שקיבלה את המנדט על סוריה ולבנון, התעקשה שהליטני יישאר בשטחה. היא ראתה עצמה כמגינת הנוצרים המרונים בלבנון ורצתה להבטיח שלמדינה הלבנונית העתידית יהיו מספיק משאבים כלכליים ומים כדי לשרוד כישות עצמאית.

2. גבולות הליטני כתוצאה של "תן וקח" (הסכם פולה-ניוקומב 1923)

- הפשרה הבריטית-צרפתית: המים היו חשובים, אבל הם לא היו האינטרס היחיד. הבריטים ויתרו על הליטני ועל קטע מהחרמון בתמורה להישגים אחרים:
- הכללת כל עמק החולה והכנרת (כולל רצועה של 10 מטרים ממזרח לה) בשטח המנדט הבריטי (ולעתיד ישראל).
- שמירה על רצף טריטוריאלי בריטי מחיפה ועד עיראק (קו צינור הנפט).

3. הלקח הגיאופוליטי: הכוח הדיפלומטי

- הליטני מוכיח שגבולות פוליטיים אינם גבולות טבעיים. למרות שההיגיון הגיאוגרפי וההידרולוגי (הנדסת מים) אמר שנכון לנהל את אגן הניקוז כיחידה אחת, האינטרס המדיני והצבאי של המעצמות הכריע את קו הגבול הפיזי.

שלב ג': סיכום השיעור · 5 דקות

בשני השיעורים האחרונים ראינו שגבול הצפון לא נקבע במקרה.

אם נמקד את זה בגורמים מרכזיים: "אילו שלושה דברים השפיעו עליו?"

(התלמידים יגידו – מים, התיישבות, כוח/מדיניות)

כותבת על הלוח:

- מים
- התיישבות
- כוח מדיני
- כוח צבאי

גליל – רקע גיאוגרפי, נכסי טבע ויצירת הגבולות

כל תלמיד בוחר: מה היה הגורם הכי משמעותי לדעתו

אפשר:

- להרים יד
- להרים פתק עליו כתוב הגורם
- או לעמוד ליד אחד משלושת הגורמים בכיתה (לפי הנחיה איזה חלק בכיתה מייצג איזה גורם)

סכמו את השיעור מתוך "מפת הבחירה של התלמידים את הגורמים לקביעת הגבול" וסכמו:

"ראינו היום שהגבול הוא לא קו על מפה- הוא תוצאה של החלטות, משאבים ואנשים שפעלו בשטח"

לקראת מעבר לשיעור הבא:

בשיעור הבא נתמקד, זום אין, על סיפור ההתיישבות היהודית באזור אצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה.